

REPREZENTAREA SIMBOLICĂ A STATULUI

MARIUS BALAN

Rezumat

Simbolurile statului conferă societății sentimentul de comunitate, îndeplinind totodată o funcție de instituire a ordinii. Prin ele se măresc șansele statului de a promova procesul de identificare a cetățeanului cu valorile sale politice și constituționale. Apărarea simbolurilor statului prin incriminarea actelor exprimând dispreț față de ele ridică problema ingerinței în sfera de libertate individuală protejată prin dreptul la liberă exprimare și prin libertatea artistică. Pe baza analizei unor decizii relevante ale Curții Supreme americane și ale Curții Constituționale Federale a Germaniei, autorul avansează teza că aprecierea constituționalității măsurilor de protecție a simbolurilor statale pornește de la premisa implicită a unui diagnostic al situației politice interne și a încrederii în durabilitatea ordinii constituționale.

Cuvinte cheie: *Simboluri și însemne ale statului / libertatea artei / libertatea de exprimare / Integrarea politică / Curtea Supremă a SUA / Curtea Constituțională Federală a Germaniei*

Abstract

State symbols confer a sentiment of community on the society and fulfill simultaneously a regulating function within the political community. By deep rooted and generally revered national symbols, the chances of promoting citizens voluntary identification with the political and constitutional aims and values of the state are considerably enhanced. The defense of state symbols by criminalizing acts expressing contempt upon such symbols raises the issue of encroaching on the freedom of speech and/or the artistic freedom. With the help of an analysis of some relevant cases decided by the US Supreme Court and the German Federal Constitutional Court, this paper argues that the judgment on the constitutionality of protective measures regarding state symbols relies upon an implicit presupposition concerning a self-evident diagnosis of the internal political situation and the confidence in the endurance of the constitutional order.

Keywords: *State Symbols / Artistic Freedom / Freedom of Speech / Political Integration / U.S. Supreme Court / German Federal Constitutional Court*

Simbol al statului poate fi un obiect perceptibil senzorial, o instituție sau o acțiune în care statul se reprezintă pe sine sau care sugerează o întâmplare semnificativă din perspectiva sa (de exemplu un eveniment istoric important)¹. Scopul simbolului îl reprezintă autoreprezentarea statului, pentru a prezenta sau sugera în mod plastic coeziunea comunității politice și pentru a produce prin aceasta un efect integrator asupra societății².

Simbolurile statului sunt de multe ori și simboluri ale puterii. Ele fac vizibil statul celui care le poartă și apartenența acestuia la o anumită autoritate publică, acționând în numele entității care legitimează puterea politică (Dumnezeu, persoana monarhului, o dinastie considerată divină, poporul sau o grupare politică pretinzând a-l reprezenta).

Funcția simbolurilor statului este în primul rând aceea de **a contribui la crearea și menținerea ordinii politice și sociale**; ele permit indivizilor să distingă între o persoană care acționează în numele autorității – și ale cărei acte și decizii leagă statul – de simpli particulari sau de reprezentanți ai altor puteri. Uniformele și insignele purtate de anumiți demnitari, funcționari și agenți ai statului, sigiliile, ștampilele ori antetul purtând stema țării sau chiar titulatura unei autorități publice înscrisă într-un document oficial constituie prezumții puternice sau măcar indicii temeinice în privința obligativității conduitei pretinse ori impuse de către asemenea persoane sau de textul unor asemenea documente. Anumite simboluri ale statului (în special stema) sunt întotdeauna prezente pe actele și documentele oficiale sau autentificate.

Recunoașterea rolului simbolurilor statului precum și a autorității (ori măcar a prezumției de autoritate a) persoanelor care le poartă nu trebuie să implice o subordonare automată față de tot ceea ce reprezintă statul și nici o idolatrie absurdă față de puterea acestuia. Într-un stat de drept, temeiul supunerii indivizilor față de actele autorității îl constituie legalitatea acestora (precum și constituționalitatea legii); aici guvernează legea și nu purtătorul autorității.

¹ Theodor Maunz / Reinhold Zippelius, *Deutsches Staatsrecht*, ediția a 30-a, C.H. Beck, München, 1998, p. 56; Eckart Klein, *Staatssymbole*, în Josef Isensee und Paul Kirchhof, *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, Band II, *Verfassungsstaat*, 3. Auflage, C.F. Müller, Heidelberg, 2004, § 19, p. 193-208.

² Th. Maunz / R. Zippelius, *op. cit.*, p. 56; Reinhold Zippelius, *Allgemeine Staatslehre*, C.H. Beck, München, 1990, p. 43.

Prezumția de legalitate a actelor purtătorilor vizibili ai autorității nu este absolută. În cazul depășirii limitelor legii, ea poate fi răsturnată pe calea unei reclamații administrative, a unei acțiuni în contencios administrativ sau chiar a unei excepții de neconstituționalitate. Chiar și apelul la opinia publică poate avea – în condițiile în care dreptul la liberă exprimare este solid ancorat în tradiția și în practica politică a unei societăți – un efect benefic asupra purtătorilor simbolurilor statului. Vizibilitatea lor devine de data aceasta un factor de natură a le tempera gesturile și atitudinea.

Funcția simbolurilor statului de a contribui la menținerea ordinii în stat și în societate este îndeplinită și prin simpla lor existență. Prezența drapelului național și a stemei statului pe clădirile instituțiilor publice sau (în cazul drapelului) chiar pe ale particularilor, a uniformelor forțelor militare și de ordine sau desfășurarea unor anumite ceremonii publice pot avea un efect impozant, sugerând efectivitatea prezenței puterii de stat într-o anumită regiune sau localitate. În momente de tensiune politică și socială însă, o prezență simbolică excesivă pot avea efecte contrarii. Exhibată excesiv și prea vizibil, puterea statului poate apărea ca inoportună, agasantă sau opresivă, prezența simbolică prea insistentă denotând mai degrabă teamă și nesiguranță din partea conducătorilor.

O a doua funcție, nu mai puțin importantă, a simbolurilor statului o constituie cea de **integrare politică a societății**. Anumite simboluri statale, în special ziua națională, drapelul național sau imnul național au un rol deosebit în crearea și menținerea unui sentiment de coeziune între membrii societății, întărind ideea de apartenență a individului la o mare comunitate politică între membrii căreia există numeroase legături pe plan cultural, social, lingvistic, religios, istoric sau ideologic. Elemente din cele mai diverse pot îndeplini o asemenea funcție: versurile unui poet celebru, melodia unui imn, comemorarea unui eveniment istoric sau o sărbătoare religioasă asupra căreia sunt transferate simboluri naționale. Deseori întâlnim un amalgam între evenimentele și ceremoniile private și cele publice: meciuri importante ale unei echipe naționale sau chiar de club la care asistă șeful statului sau al guvernului, căsătorii sau botezuri în familiile unor celebri sportivi sau mediatice la care participă înalți demnitari ai statului, decorarea unor personalități sportive, artistice, culturale sau chiar științifice, ceremonii religioase cu profundă rezonanță în rândul majorității

electoratului, de la care nu pot lipsi personalitățile politice cele mai proeminente (mai ales atunci când ceremonia este televizată) sau prezența înalților clerici ai celor mai importante culte, alături de reprezentanții puterii, la manifestările prilejuite de ziua națională și care se adresează celor prezenți, binecuvântând adunarea. Deși asemenea ceremonii public-private sau secular-eceziastice denotă un interes electoral ușor de înțeles din partea conducătorilor politici, preocupați să transfere asupra persoanei lor capitalul simbolic ori încărcătura emoțională suscitată de anumite persoane, instituții sau evenimente, rolul lor în catalizarea procesului de integrare politică, prin intensificarea sentimentului de apartenență la o largă comunitate civică și națională, este deosebit de important.

Stema statului este cel mai important simbol al acestuia. Ea face întotdeauna referire la o tradiție istorică și preia uneori elemente și simboluri heraldice³ ale unor provincii, regiuni sau orașe ori chiar ale unor dinastii care au domnit în trecut în statul respectiv. Alteori, atunci când anumite evenimente revoluționare au jucat un rol decisiv în configurarea identității politice a unei națiuni, simbolistica stemei se îndepărtează deliberat de simbolurile heraldice tradiționale.

Stema sugerează vechimea unei familii sau a unei comunități, păstrarea neîntreruptă a unei tradiții, adeziunea la anumite valori sau principii, drepturile celui care o poartă ori statutul și noblețea acestuia.

Stema României „simbolizează statul român național, suveran și independent, unitar și indivizibil” (art. 1, alin. 1 din Legea nr. 102 / 21 septembrie 1992 privind stema țării și sigiliul statului⁴). Acest simbolism vizează continuitatea politică a formațiunilor statale românești și apartenența – mai veche sau mai recentă – la statul român a provinciilor istorice românești din Vechiul Regat, și anume Muntenia (reprezentată prin acvila de aur cu crucea în cioc, însoțită de un soare de aur la dreapta și de o lună nouă conturnată, de argint, la stânga), Moldova (capul de bour negru cu steaua cu cinci raze între coarne, având la dreapta o roză cu cinci foi iar la stânga luna conturnată, ambele de argint) și Dobrogea (reprezentată prin doi delfini afrontați cu cozile ridicate)

³ Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldicii în România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977; Marcel Sturdza-Săucești, *Heraldica. Tratat tehnic*, Editura Științifică, București, 1974.

⁴ Publicată în M.Of. I, nr. 236 / 24 septembrie 1992.

și a celor unite ulterior cu acesta: Transilvania cu Maramureșul și Crișana (scutul tăiat având deasupra o acvilă neagră pe fond azuriu, cu soarele de aur la dreapta și luna de argint conturnată la stânga, iar dedesubt șapte turnuri roșii crenelate, dispuse pe două rânduri, patru și trei) și Banatul⁵ (leul cu paloș în laba dreaptă, deasupra unui pod cu două deschideri boltite). Este de remarcat că, făcând abstracție de anumite elemente ce simbolizau forma de guvernământ monarhică și prezența pe tron a Casei de Hohenzollern⁶, stema actuală a țării este identică cu cea de până la 30 decembrie 1947. Acest fapt marchează o adeziune vizibilă la tradiția istorică și politică a țării noastre în perioada 1866-1947 precum și un atașament simbolic față de ideea de stat național unitar, care a constituit proiectul politic central al generațiilor succesive de politicieni ai acestei epoci.

În mod ironic, stema confecționată după 30 decembrie 1947 de către conducătorii comuniști ai României⁷ sugerează involuntar, prin încălcarea regulilor specifice domeniului și ignorarea simbolisticii heraldice lipsa de legitimitate a regimului precum și absența oricărei preocupări de a respecta și continua tradițiile istorice ale statului român.

⁵ Este de observat că în baza unei tradiții istorice datând din secolul XIV, Banatul este privit ca fiind legat de Oltenia; stema indicată mai sus simbolizând ambele provincii românești.

⁶ Forma de guvernământ monarhică și Casa de Hohenzollern erau redată prin coroana de pe creștetul vulturului mare al stemei, prin deviza regală „Nihil sine Deo” precum și prin armele Casei de Hohenzollern: un scut sfâșiat în patru (écartellé), având cartierele 1 și 3 negre iar cartierele 2 și 4 argintii, plasat în centrul scutului mic al stemei.

⁷ Art. 99 al Constituției din 13 aprilie 1948 prevede că “Stema Republicii Populare Române reprezintă munții împăduriți, deasupra cărora se ridică soarele. În mijloc se află o sondă, iar în jurul stemei o coroană de spice de grâu.”. Art. 102 al Constituției din 27 septembrie 1952 cuprinde are un conținut aproape identic, plus prevederea : “[î]n partea de sus a stemei se află o stea cu cinci colțuri. În partea de jos a stemei, spicele sunt înfășurate într-o panglică tricoloră pe care sunt scrise literele R.P.R.”. În Constituția din 21 august 1965, dispozițiile respective sunt reluate în art. 116, dar inscripția de pe panglica tricoloră este de data aceasta “Republica Socialistă România”. Stema „Republicii Populare” (iar apoi „Socialiste”) era una din puținele steme ale lumii, dacă nu chiar singura, în care apărea un peisaj, adică o imagine cum nu se poate mai nepotrivită cu simbolistica strictă și austeră a reprezentărilor heraldice. Este de remarcat că de la canoanele heraldicii se abătea în mod vădit și stema fostei URSS, reprezentând globul terestru cu meridianele și paralele trasate precum și cu conturul vizibil al celei mai mari părți a continentelor emisferei nordice. Aici era totuși de observat o sugestie simbolică: steaua roșie cu secera și ciocanul proiectate de un răsărit de soare deasupra globului terestru – fără frontiere – reprezentau victoria comunismului în întreaga lume.

Constituția din 8 decembrie 1991 prevede doar stabilirea prin lege organică a stemei și a sigiliului statului (art. 12, alin. (4)).

Sigiliul statului este însemnul suveranității naționale și garantează autenticitatea actelor statului (art. 6 din Legea nr. 102 / 1992.). Pe sigiliul statului este reprezentată stema statului cu inscripția „ROMÂNIA” în exergă, pe partea inferioară; sigiliul se păstrează la Ministerul Afacerilor Externe și se aplică, potrivit dispozițiilor ministrului afacerilor externe, pe actele internaționale (art. 7 și 8 din aceeași lege).

Drapelul României este tricolor; culorile sale sunt așezate vertical, începând de la lance: albastru, galben, roșu (art. 12, alin. (1)). Alături de stemă, drapelul este un foarte important simbol al statului; simbolistica sa cromatică, mai simplă, sugestivă și admițând totodată mai multe interpretări sau asocieri este mai puțin supusă influențelor schimbărilor de regim politic sau de ideologie. Tricolorul românesc – influențat vizibil de cel francez – este adoptat de generația revoluționarilor de la 1848 și devine simbol al statului român unitar modern. Textele constituțiilor care s-au succedat începând cu cea din 1866 îl menționează invariabil ca simbol național⁸.

Drapelul României se arborează în mod permanent pe edificiile și sediile autorităților și instituțiilor publice, la sediul partidelor politice, al sindicatelor și ale instituțiilor de învățământ și cultură, la punctele pentru trecerea frontierei precum și la aeroporturile cu trafic internațional și, în fine, ca pavilion, pentru navele de orice fel precum și pentru alte ambarcațiuni care navighează sub pavilion românesc, iar temporar, cu prilejul zilei naționale a României și a altor sărbători naționale, în locurile publice stabilite de autoritățile locale, cu ocazia ceremoniilor și festivităților oficiale cu caracter local, național și internațional, în

⁸ Art. 124 al Constituției din 1866: „Culorile Principatelor-Unite urmează a fi Albastru, Galben și Roșu”; art. 124 al Constituției din 29 martie 1923: „Culorile drapelului României sunt Albastru, Galben și Roșu, așezate vertical”, dispoziție reluată mot-à-mot în art. 88 al Constituției din 27 februarie 1938; în art. 101 al Constituției comuniste din 1948 se prevede că „Drapelul Republicii Populare Române se compune din culorile albastru, galben și roșu, așezate vertical”, în mijloc fiind așezată stema țării (alin. 2 al aceluiași articol), iar art. 103 al următoarei constituții comuniste (1952) schimbă – probabil din preferințe de ordin ideologic – ordinea culorilor, stabilind că „Drapelul Republicii Populare Române poartă culorile roșu, galben și albastru, așezate vertical cu albastrul lângă lance”, dispoziție preluată în art. 118 al Constituției din 1965. În fine, Constituția din 1991 restabilește ordinea firească a enumerării culorilor (art. 12, alin. (1)).

locurile în care acestea se desfășoară, cu prilejul vizitelor oficiale întreprinse în România de șefi de stat și de guvern, precum și de înalte personalități politice reprezentând principalele organisme internaționale interguvernamentale, la aeroporturi, gări, porturi și pe diferite trasee, în cadrul ceremoniilor militare, conform regulamentelor militare, cu ocazia desfășurării competițiilor sportive, pe stadioane și alte baze sportive și, în fine, în timpul campaniilor electorale, la sediul birourilor, al comisiilor electorale și al secțiilor de votare ⁹.

Ziua națională a României este 1 Decembrie (art. 12, alin. (2) al Constituției din 1991). Ziua de 1 decembrie 1918 reprezintă data la care Adunarea Națională a românilor din Transilvania, Banat și Ungaria a proclamat unirea provinciilor locuite de aceștia cu România. În condițiile în care, în același an, adunări reprezentative din Basarabia și Bucovina adoptaseră hotărâri similare, Unirea Transilvaniei constituie totodată și momentul desăvârșirii procesului de creare a statului național unitar român, a ceea ce în perioada interbelică se va numi „România Mare”. Temeiul juridic al unirii provinciilor istorice locuite de români cu România l-a reprezentat principiul autodeterminării națiunilor; prin urmare, comemorarea zilei de 1 decembrie semnifică și celebrarea caracterului național al statului român dar și recunoașterea reînnoită a principiilor proclamate de Adunarea de la Alba Iulia, atât în privința valorilor democratice care aveau să stea la baza organizării politice a noului stat unitar român, cât și sub aspectul importanței respectului față de identitatea națională, culturală și religioasă a minorităților.

Până la 30 decembrie 1947, ziua națională a României era 10 mai. La 10 mai 1866, Carol-Anton de Hohenzollern-Sigmaringen, depunând jurământul în Parlamentul României „în fața lui Dumnezeu și a poporului român”, devine Principe al României sub numele de Carol I. Importanța simbolică a acestei zile a crescut după ce – în mod deliberat – independența statului român a fost proclamată la 10 mai 1877, iar la 10 mai 1881, România a devenit Regat. Celebrarea zilei de 10 mai semnifică prin urmare atât autoafirmarea politică a statului român modern cât și împletirea strânsă între destinele acestuia și soarta Dinastiei conducătoare a României.

⁹ Art. 2 și 3 din Legea nr. 75 / 16 iulie 1994 privind arborarea drapelului României, intonarea imnului național și folosirea sigiliilor cu stema României de către autoritățile și instituțiile publice (MOF. I, nr. 237 / 26 august 1994).

După 30 decembrie 1947, zi națională a României (mai exact a „Republicii Populare” sau „Socialiste”) a devenit 23 august 1944. Este ziua în care Regele Mihai I l-a revocat din funcția de „Conducător al Statului” pe Mareșalul Ion Antonescu, reținându-l totodată sub paza gărzii Palatului. Evenimentul marchează ruptura față de Germania național-socialistă și încetarea războiului contra „Națiunilor Unite”. Ca efect imediat, s-a produs ocuparea celei mai mari părți a țării de către trupele sovietice (care ocupaseră deja Nordul Moldovei). Ruptura față de Germania a permis totuși obținerea unor condiții de pace mai favorabile, deși pe ansamblu condițiile de armistițiu au fost foarte severe, fiind apoi aplicate unilateral, discreționar și cu vădită rea credință de către ocupanți. Această zi de 23 august a fost interpretată succesiv de istoriografia din anii comunismului și de propaganda oficială drept „întoarcerea armelor” „eliberarea de sub jugul fascist”, „insurecție antifascistă”, „insurecție națională” sau „revoluție națională și socială, antifascistă și antiimperialistă”. Rolul decisiv al Regelui era, după caz, fie trecut sub tăcere, fie negat, fie minimalizat sau recunoscut cu oarecare discreție. Dimpotrivă, rolul insignifiant jucat de (pe atunci) minusculul partid comunist era amplificat grotesc. Ca zi națională, ziua de 23 august era zi liberă, dar an de an aveau loc demonstrații de masă, defilări și ceremonii riguros puse în scenă în toate localitățile importante din țară, la care prezența tuturor „oamenilor muncii”, iar uneori și a elevilor și chiar a studenților era obligatorie¹⁰. În special în ultima parte a perioadei comuniste, aceste ceremonii aveau ca obiectiv principal și vizibil glorificarea realizărilor partidului și slăvirea cuplului conducător, cu prea puține referiri la evenimentele din 23 august 1944.

Ca și drapelul statului și ziua națională, **imnul național** marchează – pe alt plan însă, într-un mod mai articulat, cu o încărcătură afectivă și intelectuală mai pronunțată – apartenența la o anumită comunitate politică și adeziunea față de valorile și destinul acesteia. Imnul României este „Deșteaptă-te, române!” (art. 12, alin. (3)), fiind compus în 1848 de către Andrei Mureșanu, cu titlul inițial „Un răsunset”. Exprimând dorința unei treziri a conștiinței naționale a românilor, apelul la o atitudine activă față de propriul destin politic, versurile imnului vor dobândi o semnificație aparte după interzicerea sa în primii ani ai

¹⁰ În compensație, ziua de 24 august era zi liberă.

regimului comunist (în care a fost considerat „naționalist” sau chiar „șovin”). În anii '60 interdicția este ridicată; în cadrul procesului de „reconsiderare” treptată a valorilor naționale, versurile lui Mureșanu revin în publicațiile literare, în antologii dar și în manualele școlare. În ultimii ani ai regimului Ceaușescu, datorită scăderii accentuate a performanțelor economice, înrăutățirii continue a nivelului de trai, a creșterii represiunii și a exacerbării agresiv-demagogice a discursului oficial, pe fondul temerii sau apatiei generalizate, versurile imnului dobândesc conotații aproape subversive. Odată cu Revoluția din 16-22 decembrie 1989, „Deșteaptă-te, române!” a fost privit spontan și fără rezerve ca noul imn național¹¹.

Imnul național al României se intonează la festivitățile și ceremoniile oficiale naționale, precum și la ceremoniile oficiale cu caracter internațional, la deschiderea și închiderea emisiunilor stațiilor "Radio România" și "Televiziunea Română", în interpretare vocală, cu prilejul vizitelor întreprinse în România de șefi de stat și de guvern, în cadrul ceremoniilor militare, conform regulamentelor militare, pe stadioane și alte baze sportive, cu ocazia desfășurării competițiilor sportive oficiale internaționale în care este reprezentată România, la deschiderea fiecărei sesiuni a Camerelor Parlamentului și, în fine, la începutul programului zilnic în școlile primare și gimnaziale¹².

Într-o societate liberă, efectul sugestiv al simbolurilor statului, prin care acesta se afirmă în sfera publică, conferind elocvență și gravitate mesajelor, sale poate face obiect al examinării critice ori al unei atitudini de provocare, poate fi contestat sau chiar negat ori persiflat sau bagatelizat, împreună cu autoritatea și cu valorile pe care le reprezintă. În condițiile în care ordinea și respectul față de lege coexistă cu libertatea, fiind chiar legitimate prin garantarea acesteia, statul

¹¹ Trebuie să admitem că pe măsură ce ne îndepărtăm în timp de evenimentele din decembrie 1989, aceste asocieri sunt din ce în ce mai puțin sesizabile de către contemporani. Unii critici reproșează acestui imn ideea unei desconsiderări implicite sugerate de apelul „deșteaptă-te!” sau dificultățile cauzate de lungimea textului și de structura complexă și întrucâtva greoaie a strofelor. Trebuie să remarcăm că mesajul unui imn este în bună măsură istoric; păstrarea acestuia pentru o perioadă îndelungată este un semn de stabilitate și continuitate, de încredere în coeziunea comunității politice, după cum schimbarea sau adaptarea acestuia pot sugera o anumită nesiguranță în privința propriei identități și a legitimării istorice a statului și națiunii. Alte imnuri elaborate în secolul XIX, precum cel al Germaniei sau al SUA au fost supuse unor obiecții similare.

¹² Art. 10 din Legea nr. 75 / 1994.

însuși – mai ales cel liberal și democratic – nu se poate sustrage criticii nu întotdeauna reverențioase și binevoitoare a cetățenilor. Postularea libertății ca valoare statală supremă nu poate constitui temei pentru a nega exercitarea acesteia contra puterii care o postulează și simbolurilor care o reprezintă. Lozinca „nicio libertate dușmanilor libertății” este un pretext facil pentru a suprima libertatea însăși.

Totuși, statul își poate proteja simbolurile prin legi sancționând manifestările publice extreme de dispreț față de însemnele sale sau actele de profanare ostentativă a acestora, inclusiv prin norme penale. Codul penal încă în vigoare stabilește în art. 236 (Ofensă adusă unor însemne), că „[o]rice manifestare prin care se exprimă dispreț față de însemnele României se pedepsește cu închisoare de la 6 luni la 3 ani” (alin. 1). Incriminarea acestui gen de manifestări se află însă în raporturi antinomice cu garantarea libertății cuvântului, consacrată în art. 30 din legea noastră fundamentală și garantată prin art. 10 al Convenției europene a drepturilor omului. Interdicția manifestării disprețului față de însemnele României constituie prin urmare o ingerință în domeniul libertății individuale de exprimare, protejat de dispozițiile constituționale citate, a cărei admisibilitate urmează a fi apreciată în baza testului de proporționalitate stabilit în articolul 53 al Constituției. Punctul nevralgic al problemei îl reprezintă stabilirea faptului dacă restrângerea exercițiului libertății de exprimare este „necesară într-o societate democratică”. Soluția acestei probleme depinde de felul în care este concepută democrația și de rolul conferit pluralității opiniilor, respectului față de diferențe și de diesens, toleranței în raport cu opiniile și atitudinile de contestare ireverențioasă sau chiar provocatoare. Dificultatea poate fi ușor sesizată dacă luăm în considerare că, altfel decât în cazul unui discurs ofensator față de un individ sau o persoană publică ori o instituție concretă, disprețul față de însemnele unui stat de drept democratic implică respingerea chiar și a valorilor fundamentale care justifică și legitimează libertatea cuvântului. Libertatea cuvântului impune în principiu tolerarea chiar și a unor asemenea manifestări, dar, pe de altă parte, apariția unui climat de dispreț generalizat în privința oricărei autorități statale, inclusiv în privința uneia reverențioase față de drepturile individului, poate deschide poarta unei puteri ostile constituției și democrației și, nu în ultimul rând, libertăților fundamentale în ansamblu.

O incursiune în dreptul comparat ne poate oferi o imagine asupra acestei probleme complexe. În 1943, Curtea Supremă a SUA¹³ a decis că este neconstituțională o reglementare a Comisiei pentru Educație a Statului Virginia de Vest care impunea obligativitatea unei ceremonii de intonare a „Jurământului de Fidelitate” (Pledge of Allegiance), ce devenea componentă normală a programului de învățământ. În cursul ceremoniei, profesorii și elevii trebuiau să salute drapelul național al SUA cu mâna ridicată. Reclamantul, Walter Barnette, aparținând cultului Martorilor lui Iehova, considera că îndeplinirea acestui ritual de către fiul său de vârstă școlară contravenea interdicției religioase de a venera un „chip cioplit”. El obține un ordin de injoncțiune din partea unei instanțe federale (Curtea Federală Districtuală pentru Sudul Statului Virginia de Vest), iar instanța supremă confirmă decizia. Opinia Curții a fost redactată de judecătorul Robert H. Jackson, cunoscut în Europa mai ales pentru activitatea sa de arhitect al Procesului de la Nürnberg și pentru rolul său de acuzator din partea SUA în acest proces. În formularea elocventă a lui Jackson, „dacă există vreo stea fixă în constelația noastră constituțională, este aceea că nicio persoană oficială, de rang înalt sau mărunț, nu poate prescrie ceea ce urmează a fi ortodoxie în politică, naționalism, religie ori alte chestiuni ce țin de opinie, sau să forțeze pe cetățeni să-și mărturisească prin cuvinte sau acte credința în acest domeniu. Dacă există circumstanțe ce permit vreo excepție în această privință, ele nu sunt observabile aici.”

O altă speță celebră a Curții Supreme americane (*Texas v. Johnson*)¹⁴ a oferit acestei instanțe ocazia de a se pronunța asupra admisibilității de principiu a incriminării actelor de protest ce implică manifestări ofensatoare față de simbolurile statului.

În timpul Convenției Naționale Republicane care a avut loc în 1984 în Dallas, Gregory Lee Johnson a participat la o demonstrație anti-republicană,

¹³ *West Virginia State Board of Education v. Barnette*, 319 U.S. 672 (1943). Conform uzanțelor de citare americane, deciziile Curții Supreme sunt citate indicând numărul volumului din culegerea oficială de decizii (United States Reports), urmat de denumirea prescurtată a acesteia (U.S.) și de numărul paginii de la care începe textul deciziei. În cazul în care este citat un pasaj anume, această formulă de citare prescurtată este urmată de o virgulă și de numărul paginii (/paginilor) la care apare pasajul respectiv. Pentru un plus de precizie, se mai poate adăuga anul adoptării deciziei, între paranteze.

¹⁴ 491 U. S. 397.

organizată pentru a protesta contra politicilor Administrației Reagan precum și a atitudinii unor corporații cu sediul în Dallas. Demonstrații au mărșăluit prin Dallas, scandând diverse sloganuri politice și s-au oprit în dreptul sediilor corporațiilor vizate, punând în scenă moartea subită a victimelor unui atac nuclear, pentru a sublinia efectele dramatice ale acestuia. În câteva rânduri au vopsit cu spray clădirile corporațiilor vizate sau au răsturnat ghivece cu plante ornamentale, fără a se dovedi însă implicarea lui Johnson în aceste acte. Un demonstrant a smuls steagul de pe stâlpul din fața sediului unei corporații și l-a înmănat lui Johnson, care l-a acceptat. Odată ajunși în fața sediului Primăriei din Dallas (Dallas City Hall), Johnson a desfășurat steagul, l-a stropit cu kerosen și i-a dat foc. Demonstrații au scandat „America, red, white and blue, we spit on you! You stand for plunder, you will go under!” (America, roșie-alb-albastră, scuipăm pe tine! Tu însemni jaf și spoliere, te vei prăbuși!). În cursul acestui incident grotesc, nimeni nu a fost rănit, dar mai mulți privitori s-au simțit profund ofensați și scandalizați de cele petrecute. Johnson a fost trimis în judecată pentru „profanarea steagului” (flag desecration), în baza dispozițiilor § 42.09(a) din Codul penal al Statului Texas, și condamnat de instanța locală la un an închisoare și 2000 de dolari amendă. Curtea de Apel a celei de-a Cincea Circumscripții din Dallas a confirmat această soluție, însă Curtea de Apeluri Penale a Statului Texas (Texas Court of Criminal Appeal) a infirmat-o. Curtea a admis posibilitatea de a-l sancționa pe Johnson pentru ultraj (breach of the peace), însă a considerat prevederea legală privind „profanarea steagului” (flag desecration), ca neconstituțională în privința modului cum i-a fost aplicată (as applied)¹⁵, întrucât conduita incriminată nu a fost definită suficient de precis și restrictiv pentru a include doar acele fapte de defăimare care implică o încălcare a păcii publice (breach of the peace). Statul Texas a înaintat o petiție de certiorari Curții Supreme a Statelor Unite, obținând reexaminarea cazului. Curtea Supremă a confirmat însă soluția ultimei instanțe texane.

Decizia Curții, redactată de decanul de vârstă al instanței Supreme americane, John Paul Stevens, pornea de la ideea că arderea steagului constituia un act de „conduită expresivă” (expressive conduct). Ca atare, „Johnson nu a

¹⁵ Obiecția sau excepția („challenge”) de neconstituționalitate poate fi totală („facial”), vizând dispoziția atacată în întregul ei, pentru toate circumstanțele în care ar putea fi aplicată, sau doar sub aspectului modului concret în care a fost aplicată (as applied).

fost pus sub acuzare pentru exprimarea vreunei idei oarecare; el a fost trimis în judecată pentru exprimarea insatisfacției față de tendințele politice (policies) ale acestei țări, exprimare situată în nucleul dur (core) al valorilor noastre consacrate în Primul Amendament.”¹⁶

Fără a nega importanța simbolurilor naționale, Curtea a considerat că, în acest sens, „[c]alea de a proteja rolul special al steagului nu este pedepsirea celor care au sentimente diferite asupra acestor probleme. Este de a-i convinge că nu au dreptate. Pentru oamenii curajoși, siguri de ei înșiși, cu încredere în puterea rațiunii libere și neînfricate, aplicată prin procesul guvernământului popular, niciun pericol decurgând din libertatea cuvântului poate fi considerat ca prezent și evident, dacă survenirea răului avut în vedere nu este atât de iminentă încât acesta ar putea să se producă înainte de a fi ocazie pentru o discuție completă. Dacă ar fi timp să se evidențieze prin discuție falsitatea și erorile, să se prevină răul prin educație, remediul care ar trebui aplicat ar fi mai mult discurs și nu tăcerea impusă cu forța.’ Whitney v. California, 274 U.S. 357, 377 (1927) (J[udecătorul] Brandeis, opinie concurentă). Și tocmai din cauză că este implicat steagul nostru, răspunsul nostru către cel ce a ars steagul [491 U.S. 397, 420] poate exploata puterea persuasivă unică a steagului însuși. Nu ne putem închipui un răspuns mai potrivit față de arderea unui steag decât fluturându-l pe-al nostru, nicio cale mai bună de a contrabalansa mesajul unuia care arde steagul decât a saluta steagul care arde, nici un mijloc mai sigur de a menține demnitatea chiar și a unui steag ars decât prin realizarea unei înmormântări în spirit de respect a rămășițelor sale, așa cum a și făcut unul dintre martori. Nu sacralizăm steagul pedepsind profanarea sa, pentru că făcând aceasta, am slăbi libertatea pe care acest simbol onorat o reprezintă.”¹⁷

În opinia separată (dissenting opinion) a Președintelui Curții, John Rehnquist, au fost trecute în revistă, fără a omite referințele și citatele din literatură, momentele istorice importante din trecutul Statelor Unite pentru a sublinia profunzimea legăturii dintre evenimentele marcante ale istoriei naționale și drapelul național. Președintele Rehnquist conchide că „...în decursul unei perioade de peste 200 de ani ai istoriei noastre, steagul american a ajuns să fie simbolul vizibil ce încorporează națiunea noastră. El nu reprezintă opiniile

¹⁶ 491 U.S. 397, 412.

¹⁷ 491 U.S. 397, 420 și urm.

vreunui partid anume și nici nu reprezintă vreo filosofie politică anume. Steagul nu este pur și simplu altă ‚idee’ sau alt ‚punct de vedere’ concurând pentru recunoaștere pe piața ideilor. Milioane și milioane de americani îl privesc cu o reverența aproape mistică, indiferent de concepțiile sociale, politice sau filosofice pe care le-ar putea avea. Nu pot fi de acord cu ideea că Primul Amendament invalidează Legea Congresului (Act of Congress) și legile a 48 din 50 de state, care fac o infracțiune din arderea în public a steagului.”¹⁸

În două decizii¹⁹ relevante, pronunțate de Curtea Constituțională Federală din Germania (Bundesverfassungsgericht) în aceeași zi (21 martie 1990), balanța a înclinat în favoarea libertății de expresie și a libertății artistice, consacrate ambele în art. 5 din Legea Fundamentală a acestei țări. În primul caz, Tribunalul Superior de Land (Oberlandesgericht) din Frankfurt, a condamnat în baza paragrafului 90a, alin. 1 și 2 din Codul penal pentru „ofensă adusă simbolurilor statului” (Verunglimpfung des Staatssymbols) autorii unei broșuri antimilitariste pentru colajul fotografic de pe coperta acesteia. De un prost gust indiscutabil, colajul cuprindea imaginea unei ceremonii de depunere a jurământului militar, în care era vizibil drapelul național negru-roșu-auriu, deasupra căreia se afla o altă imagine, a unei siluete de bărbat urinând, astfel încât jetul de urină să fie dirijat pe banda aurie a steagului. În cel de-al doilea caz, o instanță din Bavaria a condamnat în baza aceluiași text al legii penale pe autorii unei foi volante cuprinzând o variantă parodică și licențioasă a imnului național.

Instanța germană de contencios constituțional a pornit de la reglementarea diferită a libertății de expresie, în raport cu libertatea artistică. Cea dintâi, este limitată prin dispozițiile generale ale legii, prin dispozițiile legale

¹⁸ *Ibidem*, la p. 424.

¹⁹ BVerfGE 81, 278 (Bundesflagge=Drapelul federal) și BVerfGE 81, 298 (Bundeshymne=Imnul federal). Conform regulilor de citare a hotărârilor Curții Constituționale Federale germane, se indică denumirea abreviată a culegerii oficiale a deciziilor Curții (Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts), urmat de numărul volumului despărțit prin virgulă de numărul paginii la care începe textul deciziei. Deciziile au fost pronunțate în urma unor plângeri constituționale (Verfassungsbeschwerden) întemeiate pe dispozițiile art. 93, pct. 4a din Legea Fundamentală. Aceste prevederi conferă Curții competența (fără echivalent în sistemul constituțional de la noi) de a soluționa cererile celor care invocă încălcarea de către puterea publică a vreunui drept fundamental (inclusiv în cazul unor hotărâri judecătorești definitive).

privind protecția tinerilor, precum și prin dreptul la onoare personală (alin. 2 al articolului 5 din Legea Fundamentală), pe când libertatea artistică nu este supusă unor asemenea limitări. Pentru cazul colajului fotografic, Curtea a invocat un precedent (BVerfGE 30, 173 – cazul „Mephisto”), considerând că respectivul colaj dă expresie concepțiilor autorilor „pe calea liberei creații artistice”. În opinia Curții, caracterul respingător al reprezentării nu-i ia acesteia caracterul de operă de artă, întrucât un eventual control statal asupra stilului și nivelului creației artistice ar putea ușor degenera într-un „control, constituțional inacceptabil, asupra conținutului”. Curtea consideră că prin colajul incriminat a fost atacat în mod direct și primordial ceremonialul statal al depunerii jurământului militar, statul fiind atacat doar în mod mijlocit. De asemenea, susține Curtea, în cazul unei opere artistice, aprecierea corespunzătoare (werkgerecht) a acesteia de către instanțele de drept comun, trebuie făcută disociind nucleul expresiv (Aussagekern) de învelișul său (Einkleidung). Același raționament a operat și în decizia pronunțată în cazul al doilea. Cu privire la parodierea imnului național, Curtea a apreciat că intenția artistului a fost de a evidenția contradicții între pretenții și realitate și că „acest conținut expresiv (Aussagekern) imaginabil al satirei (...) a fost cu totul neglijat de către Tribunalul Landului. În mod necesar se ajunge la a decide dacă acest cântec intenționează să denigreze Imnul Republicii Federale Germania și statul însuși sau dacă nu cumva prin prezentarea drastică a vieții reale, se urmărește conferirea unei demnități mai înalte (höherer Geltung) idealurilor reprezentate prin Imn și prin ordinea constituțională.”

Aspectele principale²⁰ în raționamentul din deciziile menționate sunt următoarele: în cazurile subsumabile libertății artistice (art. 5, alin. 3, fraza 1 din Legea Fundamentală germană), libertate clasificată în categoria „libertăților de comunicare”, limitarea acesteia de către stat (legiuitor, executiv sau justiție) trebuie supusă unui control mai intens din partea instanței de contencios constituțional. Trebuie să se verifice dacă interpretarea operelor de artă se face în mod adecvat operei (werkgerecht). În al doilea rând, libertatea artistică poate fi limitată prin orice drept constituțional, iar protejarea penală a simbolurilor

²⁰ Decelate de Toru Mori, în *Die Meinungs- und Kunstfreiheit und der Strafschutz der Staatssymbole – eine rechtsvergleichende Analyse von Deutschland und den USA*, în „Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart”, 63. Band (2000), p. 117-137, la p. 120 și urm..

statului este fundamentată prin constituție, chiar dacă nu este menționată expres în aceasta. În fine, la interpretarea caricaturilor sau a altor creații satirice, trebuie să se disocieze între nucleul expresiv (Aussagekern) și învelișul acestuia (Einkleidung), iar ambele trebuie puse separat în balanță față de interesul protejării simbolurilor statale.

Aprecierea limitelor până la care se poate merge în tolerarea ofenselor aduse simbolurilor naționale ține mai puțin de interpretarea textelor constituționale sau legale.²¹ Decizia luată de judecătorii instanțelor supreme în cazuri implicând ultragierea simbolurilor naționale are deseori ca premisă un diagnostic implicit al temperaturii politice interne și al raporturilor de încredere mutuală dintre stat și societate. Atitudinea relaxată, de acceptare perenă și îngăduitoare a manifestărilor extreme de dispreț visceral față de simbolurile statale și naționale este uneori expresia încrederii în sine din partea unei societăți solid ancorate în ordine și legalitate, iar alteori simptomul inconștienței sinucigașe a unei elite politice și juridice care nu poate sau nu vrea să apere ordinea constituțională existentă.

²¹ Totuși, în anumite privințe, chiar și simpla examinare a textului poate indica soluții sau remedii parțiale. De exemplu, art. 236 al Codului penal încă aplicabil, este mult prea larg și imprecis, incriminând pur și simplu „orice manifestare prin care se exprimă dispreț față de însemnele României”. Obligând judecătorul să sancționeze „orice manifestare” de dispreț, legea îl forțează să recurgă uneori la o hermeneutică ipocrită, răstălmăcind mesajul adesea explicit al unui protestatar, atunci când apreciază că protestul său nu ar trebui, conform standardelor constituționale actuale, să-i atragă o sancțiune penală. Caracterul larg și totodată imprecis al incriminării expune prevederea respectivă unor obiecții de constituționalitate întemeiate, mai ales în condițiile în care Curtea Constituțională a României nu poate să se pronunțe decât asupra constituționalității textului de lege *in abstracto*, și nu asupra constituționalității interpretării și aplicării sale de către judecător într-o cauză penală.